

Salvador Espriu i el sentit ordenador

Amb motiu de la mort de T. S. Eliot la revista *Serra d'Or* preparà una enquesta, la segona pregunta de la qual feia: "Què ha representat per a vós la poesia de T. S. Eliot?" Salvador Espriu respongué: "Res". Espriu, cautelós per convicció i de mena, tingué la resposta per autèntica; no calen, doncs, rectificacions ni exorcismes per a escatir la veritat. Elegància i sinceritat, dues qualitats indiscutibles de l'escriptor tot ell discussió, entès per una "immensa minoria", davant la lectura del qual ningú no pot restar indiferent. Mirats els afanys poètics d'Eliot i d'Espriu, hom creu que hi ha un transcendent en l'opus sencer d'ambdós escriptors: un indiscutible anhel de posar ordre al caos regnant d'un país i de la seva gent i llengua. Si Espriu no té res a veure amb Eliot — la fabulosa cultura d'Espriu fa impossible l'absoluta "realitat" de la seva resposta — hem de creure que s'ha acomplert el tòpic en altres maneres repetit: qualsevol coincidència no és més que això: coincidència. I no cal que jo hi afegeixi res més. Però em serveix per a iniciar el meu comentari sobre l'aspecte ordenador d'Espriu, prodigi dolorós i fecund.

• • •

No es pot dir que Espriu comenci la seva vida i formació literària i cultural dins el caos. Al contrari. La seva formació "devers el futur" és lluida, no queden fils per lligar. Per la Universitat passa com a estudiant privilegiat i la seva genealogia intel·lectual es pot vantar d'entendre l'Orient tan bé com l'Occident, les llengües clàssiques com les modernes, sap de filosofia com de dret, llegeix els Sapiencials com la Bhagavad-Gita. "Home de formació clàssica, admira Èsquil i Tucídides, Txèkhov i Joyce". A quinze anys publica els primers escrits. Aquí hi cap el terme "precocitat". Però poc després d'altres intents literaris, "ve el llarg silenci de la pau", penós desert que traspals el futur, el canvia i el refà, fins a convertir el poeta en la nostra veu més depurada, inequívoca i ferma, obligant-lo al desprendiment total, integral — després de "la sang que tots hem vessat" —, de qui sap les il·lusions ben muntades. Sorpresa gran per a molts ha estat veure'l convertit en el centre d'una joventut — "immensa minoria" — que comença a viure un futur més lúcid i que vol redescobrir la vida i el rostre autèntic, i engatjar-se amb ell, "nosaltres i les nostres circumstàncies", com més enllà veurem. En aquesta situació, "l'aspere cant d'una veu d'ira que no pot cansar-se" obté resonàncies insospitades: una nova personalitat directora que, en silenci, en un monòleg molt de temps esfereïdor de la solitud, cercant noves formes per a ser escoltat — d'Ariadna, de les Hores, de Sepharad, de la Mort —, ha adquirit una grandesa insospitada.

Viure en aquest medi li ha donat un nou sentit de "duresa" i de "cautela". "Sense el clot de la guerra, la meua literatura hauria estat diferent. Tal vegada m'hauria dedicat a la narració o a la novel·la. Però obligat a treballar dotze hores per a subsistir no podria fer novel·la. Vaig haver de fer una espècie d'estudi de la meua literatura per a veure quin gènere convenia a la meua circumstància, i intuï que era el poema. Com abans de la guerra només havia fet narracions, penso si tal vegada no era un poeta disfressat de novel·lista." La "duresa" el revolta contra la circumstància de què n'ha sorgit l'*Antígona* i intenta evadir-se posant en llavis d'Ariadna — "una Ariadna més aviat llardosa i grassoneta" —

cançons de mariners, panxuts o beates, i fent-se acompanyar d'un Teseu un xic tou i d'un Salom de Sinera agnòstic i sarcàstic, farcit de literatura d'hellenitzants i circumcisos. Però la seva ironia perfila el "laberint grotesc" on hi cabem tots; laberint i grotesc que se signifiquen i es dignifiquen teixint això tan banal i heroic de les singularitats úniques, de les unitats humanes, però tan vescós que es repeteix apoplècticament des del Iang-Tsé fins a Sinera. "La concepció del món d'Espriu és la de l'Eclesiastès", diu en Pla i hom ho repeteix sovint. És la "duresa" a la defensiva del "vanitat de vanitats" que hem d'admetre si no ens volem despullar de la "veritat" de les coses i de nosaltres. "Tot ho veig pèssim, catastròfic... És així." I aquesta "veritat" no la viu al marge, sinó com un ingredient del seu món, bo i cercant "la purificació d'un baptisme hellènic".

I la "cautela". "Sóc molt cautelós, extraordinàriament cautelós." (En una entrevista — "foc i cendra" — de Baltasar Porcel, Espriu digué que voldria que li respectessin les onze quartilles escrites a mà, "com també els admiratius i interrogants" amb què responia diverses preguntes. "Sóc molt primfilat en aquesta qüestió." És la por de representar el seu "paper".) D'aquí la ironia en totes les tonalitats. ¿No és la ironia, precisament, una tendència a no creure ni a confiar excessivament en res, ni tant sols en un mateix? Heus ací la "cautela" irònica en representar el "paper". Què hi pinta vostè ací? o què hi pinto jo aquí? Els catalans, diu Ferrater Mora, són irònics a la manera grega i a la manera socràtica. Allò d'Eugeni d'Ors: Creure a mitges. Aquesta positura impelleix Espriu a desdoblar-se contínuament, primer perquè li ho possibilita la seva rapidesa i agilitat mental, segon pel sentit del "paper" que representa. ("Li confesso, digué a Porcel, que estic una mica cansat d'haver hagut d'esforçar-me a fer, al llarg d'aquesta conversa i per un elemental sentit de la cortesia, l'intelligent, el llest i l'eixerit.") Això vol dir col·locar-se a l'extrem oposat de la "bestiesa" sentida necessàriament en la vida de l'home sobre la terra i proclamar una vegada més que "tot és vanitat". L'home és cendra, però abans és foc, com intueix Porcel. Però un foc especial, que a la vegada pot ser cendra d'ell mateix. Només obliden això els que viuen fora, amb "vanitat i temença", enllà del "laberint grotesc". Els entenimentats, en canvi, saben quan representen.

Sabiem
quant dolor, quin inútil
foc teatral imposen
les grans mans enguantades
de nosaltres.

• • •

Sàviament i ordenada, "duresa" i "cautela" ens mostren el poeta en la necessitat d'obrir la calaixera on hi dormien els mites, per tal com li fos possible bastir de forma responsable un bon tros del seu pensament que d'altra forma hauria restat inoperant. Per què el mite? Perquè és l'única garantia d'ordenar "el que és":

Escolta, Sepharad: els homes no poden ser
si no són lliures.
Que sàpiga Sepharad que no podem mai ser
si no som lliures.

Amb el mite sabrem quin és el "paper" d'Espriu, sense que l'autor en quedi compromès per la nostra troballa. Diguem ben de pressa que no li interessa el mite per al mite.

Nosaltres volem
només,
amb esperança
humil,
la plenitud eterna
de la rosa,
una suprema eternitat
de flor.

"He procurat no dir bestieses." Aquest és el manantial cautelós del poder administrador d'Espriu quan es tracta d'ordenar. Aquest sentit el trobem plenament en el mite de Sepharad — víctima on són víctimes tots els homes, víctimes d'una situació en què la persona no es realitza. L'antítesi mítica es troba a cada pas: al costat del sarcasme hi trobarem l'enamorament de la natura. I així, si per una part ens podem preguntar pels que "viuen" a Sepharad si tothom "viu", per altra rebrem la resposta de les coses humils, "la font, el cel, el riuet de tots", de la iniciativa i de la felicitat, fins "les últimes aigües del risc", fins "els llindars de la nit". Com es pot representar aquest "paper" pur, mític, sense "bestieses"? O també, què s'esperava trobar en Espriu? I què seguim esperant? Quan començà "el llarg silenci", la temptació de ficar el cap sota l'ala era ben fàcil. També ho era col·locar-se una "careta" i representar per a la galeria. I no fou així. Mai no es podrà dir que Espriu cerqués la popularitat per mitjà de concessions, sinó de llàgrimes i de saviesa. Tampoc s'enclaustrà en hermetismes de concepcions confuses i de torments interiors pel masoquisme d'oferir-nos-els; ni evadir-se, ni fugir — aquella trampa en què tampoc caigué Sòcrates. L'esperit podia entonar així:

Oh, que cansat estic de la meva
covarda, vella, tan salvatge terra;

però els últims versos esclaten en la redempció final:

Però no he de seguir mai el meu somni
i em quedaré aquí fins a la mort.
Car sóc també molt covard i salvatge
i estimo a més amb un
desesperat dolor
aquesta meva pobra,
bruta, trista, dissortada pàtria.

Espriu té conceptes ben clars dels renegadors. "Hi ha coses que no es poden fer", digué a Pànker. "Nosaltres estem compromesos amb una determinada mentalitat i no podem desertar. És una qüestió de pròpia estimació i de decència."

(Hi ha una altra "careta", menys irònica, emprada amb intensitat en el teatre. Del nostre temps, les caretes freudianes i vivencials d'O'Neill o les marxistes i distanciadores de Brecht, tant si es vol copsar la incògnita de l'inconscient humà — projecció de Freud —, com si la no menys pregona de la "massa" humana — projecció de Marx. O també l'harmonia dionisiaca lliurement encasquetada en la vida de Nietzsche, o lliurement destrossada dels existencialistes, amb la paradoxa que Nietzsche mor boig i que els existencialistes ens han obert a la més espantosa lucidesa de la nostra bogeria, per morir com Aiàx en recobrar l'enteniment. O les caretes deuterocanòniques dels titelles de la cort d'Assuer, a la manera escarnida per Espriu.)

• • •

Mentre el poeta es manté fidel, què fa el gran Cor que "viu" darrera la "careta"? El Cor s'ha replegat, ha emmudit. És que tot — la seva vida — ha de ser un pur no-res i no pot haver un pur-somni?

En llegir els cors dels poemes i drames d'Espriu podria arribar-nos la sospita que el conflicte vital, com per a Kierkegaard, Unamuno i Jaspers, no hi ha solució. Creiem que n'hi ha, de solució. Entenem que les valors no s'extingeixen mai i ens adonem d'un esforç per a integrar el desintegrat, per tal com no tot és pura exterioritat, sinó que, com diria Mounier, la natura, la vida, és canvi i ascensió, de la qual participen persones i pobles. L'home podrà representar un "paper", com si fos un compromís; però és més que un "paper" i que un "compromís". Què hi ha de més?

Una afinada pupilla, encara que púdica, no deixarà de veure i d'assolir d'alguna ma-

nera el caos regnant, i que els homes som uns titelles, una blederia humana que cada dia és més insuportable, en fi, que "tot és vanitat". Baralles de cecs, lluites de germans, pornografia als cervells de tants Nepomucens Garrigosa i Crisants, impotència genètica i mental en les Pupús Alosa. És el diagnòstic d'Espriu — no obstant el canvi i l'ascensió —, que té compte de buidar els seus ninots. De què els omple? Jo diria que de res. Però seria dir ben poca cosa. Què ha passat, en definitiva? Ha "pres" el mite, l'ha buidat, ha fet el diagnòstic, i, segons les coordenades de "cautela" i de "duresa", ha intentat posar ordre a casa nostra. I això ja dona una dimensió única en la cultura del nostre país d'avui. És desemmascarar definitivament el que ja era evident: el desordre degut a la plural niciesa dels nostres. En definitiva és l'antípoda de l'optimisme constitucional d'Eugeni d'Ors.

Un primer desordre és de cara al país. Un segon desordre és de cara a la gent del país. Un tercer desordre és de cara a la llengua de la gent del país.

El mite del país va de Sínera a Sepharad, passant per Lavinia i Konilòsia. A Sepharad — que "és ja parrac espesseït per l'or del sol, per sempre lliurat al martiri del temps, oració nostra i blasfèmia nostra" — s'ha reunit la paradoxa: Sepharad és "a la vegada víctima, botxí, odi, amor, lament i rialla, sota la closa eternitat del cel". (A Tebes, Tirèsies, orb i vident, afirmava que és "un crim als ulls divins no perdonar els vençuts després de la mort". Tirèsies coneix el poble reinflat, desorientat, diluït en vaguetats:

Al vell orb preguntava l'esglai
si el meu poble tindria demà.

I la resposta sonava sarcàstica:

I la boca sense llavis començà
la riota que no para mai.)

El poeta està per damunt de les paradoxes i no desmaia:

Voltats de por, enmig del glaç
de burles i rialles d'albardans
hem dit els mots que són la sang
d'aquest vell poble que volem salvar.

Hi ha por, no obstant, que els afanyos de renovar la consciència del poble siguin inútils. Qui pot escoltar "les aspres, desolades paraules..., l'àrid esforç d'aquest meu poble... sense demà"? "Catalunya sempre fou un país d'encreuaments i de mestissatge... Si aquesta situació continua així existeix el perill, per a Catalunya, d'una asfíxia biològica."

* * *

No és el nostre intent explotar i esgotar tots aquests desordres. Ara bé: en l'empremta "apologètica" d'Espriu hi trobem el seu més intens messianisme. I això ja ens interessa més, donat el què perseguim.

De primer antuvi podria semblar que aquest messianisme es fonamenta en els cants bíblics — els mites, l'antítesi, la paràbola i el temari ordenat amb consciència. O també podria semblar que la procedència fos hel·lènica — els mites, la ironia, la perfecció externa, el temari en què tant hi juga la mar d'Ulisses. El que cal repetir — ja ho hem vist en parlar de la procedència universitària — és que Espriu beu de les dues fonts quan es tracta de posar mà al mite. (En aquest punt també caldrà recordar que Espriu és un gran creador de mites, especialment el que J. Molas anomena mites collectius.) Ara: els que han parlat de la procedència bíblica d'Espriu han recalcat amb èmfasi que és l'Eclesiastès el seu món, com abans hem dit seguint el lloc d'en Pla. Podríem afegir que tot ben mirat, tant se val l'autor del *Cohèlet* com el de les *Cartes a Lucili*, si cerquem una font comuna: les "confessions" d'ambdós autors vénen a dir-nos que hi ha un camí que no té retorn. "Per això

jo celebros l'alegria, que no hi ha res millor que menjar i beure i divertir-se; això l'acompanya en el seu treball, durant els dies de la vida que Déu li ha donat sota el sol" (Ecle., 8, 15). Aquesta "heretgia" bíblica tant podria ser practicada per un deixeble d'Epicur com ser predicada a l'estoà — resignem-nos a les distàncies —; no està gens lluny de la diatriba grega. Definitivament, pensi Joan Fuster el que calgui, sempre és el mateix mar hel·lènic el que amorozeix els nostres millors cervells.

El messianisme es dirigeix especialment als joves per a dir-los que "escriure és terriblement difícil, que cal pagar-ho amb la pròpia pell, fins amb la vida si cal". Espriu, malgrat els colors de certes lluminositats gregues, se sent "negre com el carbó", tant, diu, per caràcter, per circumstàncies familiars i històriques, com perquè ha llegit i assimilat profundament la Bíblia, sobretot el concernent al llibre de Job, "i tot ell és terriblement pessimista". Acabem d'afirmar suara que el camí no té retorn. I ho confirma l'agnosticisme espriuà en tants camps de la vida. Però caldrà remarcar que Job no solament és una partença; també és un retorn, i "etern retorn". L'aigua i el foc en les seves onades perfectes simbolitzen el pas del pessimisme a l'esperança. La llengua va i retorna, com els somnis de la gent, des del laberint fins a l'anti-realitat, des de Persèfone a la Primavera, sepultant cadàvers, a fi de reeixir damunt "aquesta tristesa, immensa, glaçadora, que plana des de sempre damunt nostre". Espriu és sempre re-velació, a-létheia, com ho fou T. S. Eliot. Algú se sentirà en el deure de negar l'apocalipsi d'Espriu — la seva lluminositat de foc i aigua. Que això no és així (és a dir, que sempre hi ha un cant de redempció), ho testimonia l'*Antígona*. *Antígona* s'ha mantingut enfront d'un status inversemblant. Després que el dramaturg ha diagnosticat el caos climàtic on les valors desapareixen per la desfílada de la vulgaritat, *Antígona* parla al poble:

Torna a les cases, poble de Cadmos! Moro justament i amb alegria. Privada de la llum, en la meua espera lenta, et recordaré fins a l'última hora. Recordaré els camps de Tebes, la font de Dirce, aquest cel tan blau... Que la maledicció acabi amb mi! Honora, poble, el teu príncep i oblida el que et divideix. Treballa, unit i en pau, per la grandesa de la ciutat.

Anys després arrodoneix l'elegia del passat amb el messianisme del mite d'Esther, acabant amb aquestes paraules segons la veu de l'Altíssim:

Atorgueu-vos sense defallences, ara i en créixer, de grans i de vells, una almoïna recíproca de perdó i tolerància. Eviteu el màxim crim, el pecat de la guerra entre germans. Penseu que el mirall de la veritat s'esmicolà a l'origen en fragments petitíssims, i cada un dels trossos recull tanmateix una engruna d'autèntica llum.

La desfílada de la vulgaritat té un altre tractament per part del poeta. Amb ironia i amb cautela parla de "l'alè dels crítics". Arreu treballen sense intenció ni mordent; arreu sobra un afany descarat de moralització. ¿Tal vegada perquè ens trobem massa distrets per "la crisi dels tots" de què parla Ferrater Mora?

• • •

Anem arribant a la fi del comentari i hem de precisar on porten els trets d'Espriu. El món de l'Eclesiastès ens dirà que "tot és catastròfic". O com cantava Shakespeare:

Life is a tale
Told by an idiot, full of sound and fury,
Signifying nothing.

Hem perdut el sentit de la nostra vida, dels nostres símbols, ritus, imatges, ens hem desvinculat del regne de l'ésser autèntic, ens hem col·locat a la vora mateix del precipici d'on

ja no en sortirem. Estem en el parany, ve a dir-nos Heidegger, o *en la red*, diria Alfonso Sastre. "És l'absurd dolor del món allò que engendra monstres, no la raó". ¿Serà possible, però, que aquesta "terra erma" es converteixi, a la fi, en les comes de Colona, on també finí el vell Lord Clarendon? La ruta definitiva serà la Mort; abans hem d'escoltar el poema de l'esperança, una vegada més, arrelada com el pi:

m'alço vell tronc damunt la vella mar,
 ombrejo i guardo el pas del meu camí,
 reposa en mi la llum i encalmo ja la nit,
 torno la dura veu en nu roquer del cant.

Amb aquesta sortida a l'esperança — així acaba el volum *Obra poètica* de 1963 — és més fàcil encetar el "diàleg" final. Aquest diàleg, tal com el coneixem avui, i no és l'última paraula, s'anomena *Ronda de mort a Sinera*. La paraula és múltiple. Comença novament amb el caos — abigarrat, multitudinari, titellese, de pantomima —; de mica en mica esdevé el cànon aglutinatiu de la vida en la seva totalitat. La batuta està en mans de Teseu-Salom, de l'Altíssim i de la Mort. Salom diríeu que "és l'expressió de la veu de tots i al mateix temps un estrany", un llevantí que si s'ho proposa podrà dialogar tant amb grecs com amb israelites, sense mai no perdre l'esme irònic amb què a la fi ha de quedar atrapat en la dansa de la Mort. L'Altíssim és la veu indefinida, captaire que serveix de decorat "narrador d'auques", mentre, sorneguer, s'arrapa a l'espatlla del món no obstant el bastó de cec (perquè Tirèsies "és cec i, encara que expert en el crit i presagi dels ocells, ignora la claror de les estrelles" — "trobbling between two lives" —, cansat com està "d'escoltar i revelar tothora les calamitats dels altres"). La Mort, per últim, erecta, damunt "vells presagis", "que fa la seva feina", amb "gest sobri i segur", donant "el ritme del pas del temps". Superficialment podríem dir que en aquesta ronda vital hi ha un desmanec brillant. Ara bé: hi ha dos plànols que no es poden confondre. En parlar d'aquests tres directors notoris de l'orquestra sempre trobarem la realitat i la fantasia, és a dir, com anuncia l'autor, els paral·lels "entre el poeta i la seva creació"; i més: integració de les formes materials amb les espirituals, sense que el poeta es compromet; unitat en el teixit de crueltats o ximpleries juntament amb la capacitat de rejuveniment; en fi, perspectives d'encerclament en una ronda en què "haurem de regular i provarem de començar de nou", sense cap necessitat d'"endinsar-se en el descrèdit de l'embull metafísic". A la fi de tot, les tres batutes queden reduïdes en una sola: la de la Mort, quan assenjala el pas en què s'ha de ballar la seva ronda.

La Ronda de la Mort, obsessiva i monòtona, és la darrera i més genial possibilitat de vivificar amb una certa transcendència la vida, terme i coronació, "gran desengany", però també principi de l'únic diàleg possible. La Mort supera tot agnosticisme, i clarifica i ordena — com ho intentaren tímidament Antigona, Teseu, Tirèsies, Sepharad, o l'escamot de titelles deuterocanònics.

* * *

L'elevació de la Mort a mite ens endinsa en el "silenci aprofundit", l'únic silenci fecundador: la resta és cridòria i xafarderia, si no banalitat. La mitificació d'Espriu — encreuament d'hellenisme i semitisme — ens ha obert els ulls a un món propi, ben estructurat, de possibilitats insospitades, com ho fou el d'un Joyce o bé d'un Eliot. Per últim, Espriu ens ofereix l'avinentesa de contemplar la fascinació i el poder del món antic, clàssic, no l'edificat en el sentiment, sinó en la consciència de vinculació amb un tot que pot ser ordre i passió, Vida i Mort, món que, "sentit a la manera de Salvador Espriu", traspasa "els vents, i el triomf, i el repòs", i s'aixeca com l'"àguila, vinguda del naixement del llamp": també l'hellenista pot obrir "amb el bec eternament camins" al pit de Prometeu.